

KS. JANUSZ MARIANŃSKI

POSTAWY ZASADNICZE I CELOWOŚCIOWE A WARTOŚCI UZNAWANE PRZEZ MŁODZIEŻ

NA PRZYKŁADZIE MŁODZIEŻY UCZĄCEJ SIĘ W PŁOCKU

1. Postawy zasadnicze i celowościowe

W okresie przedszkolnym życie dziecka układa się pod znakiem niewzruszonego autorytetu rodziców, co wiąże się z idealizacją osób dorosłych z bezpośredniego otoczenia dziecka, zwłaszcza zaś rodziców. Za słuszne i wartościowe uznaje się te zasady, które są uznawane za takie w grupie rodzinnej /konformizm norm/, wypełnia się te obowiązki, które są określone przez konkretny porządek społeczno-moralny w rodzinie. Rzadko pojawiają się formy negatywizmu, będące wyrazem nieliczenia się z nakazami i zakazami ludzi dorosłych /"robić na przekór"/.

Identyfikacja z rodzicami sprzyja przyswojeniu określonych norm i wzorów postępowania moralnego. W procesie wychowania rodzice starają się nauczyć dziecko odróżniania dobra od zła i wybierania tego co dobre. W tym celu przekazują pewien zasób gotowych, ustalonych "raz na zawsze" schematów myślenia i postępowania, wyposażają dziecko w zbiór zasad i reguł, jakimi należy kierować się w życiu. Określone "wolno" i "nie wolno" jest wyrazem kultury moralnej rodziny.

Okres dzieciństwa charakteryzuje się tendencją do rygoryzmu i pryncypializmu moralnego, co odpowiada określonemu stadium rozwoju moralnego. Rodzice oddziałują na dzieci zarówno poprzez wartości i normy przekazywane bezpośrednio /np. w formie nakazów i zakazów/, jak i pośrednio, gdy dziecko obserwując zachowania rodziców wnioskuje o preferowanych przez otoczenie wartościach i normach. Posłuszeństwo autorytetom ludzi dorosłych i respektowanie ustalonego porządku społeczno-moralnego sprawia, że dziecko z trudem dostrzega okoliczności usprawiedliwiające odstępstwa od norm. Traktuje normy jako coś narzuconego z zewnątrz, danego z "góry" i na zawsze.

Podporządkowanie się zewnętrznym autorytetom i rygorystycznym standardom moralnym w pierwszej fazie rozwoju dziecka jest stanem normalnym, ale i przejściowym: od heteronomii do autonomii, od poziomu przedkonwencjonalnego do postkonwencjonalnego, od moralności statycznej do dynamicznej, od autorytetów zewnętrznych do etyki sumienia, od pryncypializmu do racjonalizmu moralnego, od podporządkowania się zasadom uznawanym przez osoby i grupy znaczące /lojalność i podporządkowanie się autorytetom/ do internalizacji norm i standardów stycznych niezależnych w dużej mierze od uwarunkowań środowiskowych.

Młodość, która jest w okresie pośrednim pomiędzy dzieciństwem a dorosłością, wychodzi z fazy realizmu moralnego i przyzwyczajęń społecznych, czyli z fazy podporządkowania się regułom traktowanym jako powinności bezwyjątkowe oraz z fazy uzależnienia postępowania od osób znaczących. Do wartości i norm społeczno-moralnych zaczyna podchodzić w sposób bardziej świadomy, krytyczny i racjonalizujący. Nie chce powielać w sposób bezkrytyczny wzorów życia przyjętych w społeczeństwie, dąży do autonomii własnego "ja" /jednostka jako decydent w sprawach moralnych/.

W konfrontacji ze złożonymi sytuacjami społeczno-moralnymi, w których rozwiązania "czarno-białe" typowe dla okresu dzieciństwa są nie do przyjęcia, dochodzi do kształtowania się przeświadczenia, że przestrzeganie zasad nie może być bezwzględne, że nie ma "żelaznych" reguł postępowania, że normy moralne poznane w wąskim środowisku społecznym dziecka nie nadają się do zastosowania w nowych sytuacjach, jakie stwarza jednostce wejście do szerszych grup społecznych. W pewnym momencie rozwoju same zasady spostrzega się w sposób zróżnicowany i bardziej dojrzały. Następuje przewartościowanie własnego życia. W świetle "twardych" faktów i pod naciskiem doraźnych potrzeb młodzież dostrzega zmienność reguł i możliwość "zawieszania" ich obowiązywalności w praktyce.

Do absolutyzmu /pryncypializm/ i relatywizmu moralnego nawiązuje koncepcja postaw zasadniczych i celowościowych, akcentująca pewne podstawowe sposoby odnoszenia się jednostki do porządku społeczno-moralnego otoczenia społecz-

nego, w którym ona żyje. Przez postawę zasadniczą "/.../ rozumie się taką postawę, która charakteryzuje się odwołaniem się do jakiejś zasady ogólnej w sytuacji, w której należy zająć jakieś stanowisko wobec nowych okoliczności, konfliktów, zmiany ról itd. Zatem istotne dla postawy zasadniczej jest to, że jednostka, która ma skłonność do zajmowania postaw tego rodzaju, w sytuacji niespodziewanej, takiej, dla której nie ma bezpośredniego, standardowego wzoru i rozwiązania, szukać będzie wśród dostępnych jej zasad jakiejś zasady ogólnej, która podlegałaby aplikacji do szczegółowej kwestii, która właśnie powstała"¹.

Człowiek o postawie zasadniczej uznaje zespół posiadanych reguł postępowania za podstawę orientacji w życiu, a same reguły za absolutnie obowiązujące i w pełni uzasadnione, nie podlegające zasadniczo zmianie w czasie i przestrzeni. Takie "legalistyczne" do pewnego stopnia stanowisko zakłada zawsze priorytet norm, którym należy bezwzględnie podporządkować się, od wymagań których nie powinno się odstępować. Do nowych sytuacji aplikuje się "stare" zasady. Gdy jednak sytuacja jest na tyle nowa, że nie można do niej dostosować odpowiednich zasad /sytuacja bez precedensów/, człowiek czuje się zdezorientowany i zagubiony.

Całkowicie odmiennie przedstawia się postawa celowościowa. "Jednostka o orientacji celowościowej, w trudnej, nowej i niespodziewanej sytuacji będzie miała skłonność do rozważenia w oparciu o dostępną jej wiedzę, jakie skutki będą wynikać z takiego lub innego wariantu działania. Oczywiście im zasób wiedzy będzie szerszy, tym trafniejsze przewidywania dotyczące skutków ewentualnych wersji zachowania, jednakże w charakterystyce tej postawy nie jest istotne to, czy wiedza uzyskana dla prognozy jest należyta, czy wzięte zostały pod rozwagę wszystkie ewentualne kierunki akcji, wszystkie ewentualne skutki uboczne itd., ale istotna jest struktura celowościowego, teleologicznego patrzenia na rzeczywistość"².

Postawa celowościowa w formie skrajnej nabiera charakteru instrumentalno-pragmatycznego. Oznacza w istocie odrzucenie zasad moralnych jako reguł obiektywnych i powszechnie ważnych /absolutnych/ lub przyznanie im statusu zupełnie dru-

gorzédnego. Wiodąca rola w podejmowaniu decyzji przypada "sile normatywnej" sytuacji oraz dostrzeganym skutkom różnych wariantów działań i w konsekwencji "wewnętrznemu osądowi" jednostki. Drogę moralnego postępowania wybiera sam człowiek w konkretnych sytuacjach, opierając się o przewidywane skutki podjętych działań, nie zaś na podstawie ustalonych i przyjętych z "góry" zasad.

Pomiędzy typem postaw zasadniczych i celowościowych da się wyróżnić typ postaw pośrednich /kompromisowych/, łączących wybrane ich elementy. W postawach kompromisowych uznaje się wprawdzie potrzebę przedmiotowego porządku moralnego /zasady i reguły moralne o charakterze ogólnym/, ale równocześnie podkreśla się konieczność dostosowywania zasad do zmieniających się okoliczności, a nawet ich całkowitą zmianę w sytuacjach niepowtarzalnych i wyjątkowych. Ze względu na te sytuacje można naruszyć jakąś zasadę moralną lub zmienić w sposób istotny zakres jej obowiązywania, jeżeli jednostka uzna za usprawiedliwione podjęcie takich działań/dopuszczalne wyjątki/. Nie zawsze jednak dostosowywanie się do zmiennych sytuacji oznacza kwestionowanie zastanych reguł nadrzędnych i zasad.

W badaniach socjologicznych, które częściowo zamierzamy zreferować, zoperacjonalizowano wyróżnione trzy postawy w następujących twierdzeniach:

- należy zawsze postępować zgodnie ze swymi zasadami bez względu na to, co z tego wyniknie /postawa zasadnicza/;
- jeżeli wierność zasadom miałyby przynieść złe skutki, warto przemyśleć swoje zasady i dostosować je do sytuacji /postawa zasadniczo-celowościowa lub kompromisowa/;
- w ogóle nie warto mieć sztywnych zasad, tylko postępować tak, aby były pomyślne wyniki /postawa celowościowa/.

Badaniami w 1981 roku objęto 667 uczniów i uczennic uczęszczających do szkół ponadpodstawowych w Płocku /zasadnicze szkoły zawodowe, technika, licea ogólnokształcące/ i studentów z filii Politechniki Warszawskiej w Płocku³. Ankieta audytoryjną objęto wszystkich uczniów z wylosowanych klas szkolnych i studentów z wylosowanych grup ćwiczeniowych, obecnych w danym dniu na uczelni lub w szkole. Duże prawdopodobieństwo reprezentatywności zebranych materiałów, jak też i szczerosc zawartych w nich odpowiedzi z powodu pełnej

anonimowości ankiety, czynią z nich przydatne źródło do poznania opinii młodzieży nie tylko deklarowanych, ale i uznawanych w zakresie wartości i norm społeczno-moralnych.

Postawy zasadnicze reprezentowało 11,4% badanych osób, kompromisowe - 62,4%, celowościowe - 21,0% i niezdecydowane - 5,2%. Największą popularność zdobyły sobie postawy kompromisowe, mniejszą - celowościowo-pragmatyczne i najmniejszą postawy zasadnicze. Te ostatnie wydają się mało adekwatne do przemian społeczno-moralnych, jakie dokonują się współcześnie w środowiskach młodzieżowych. Dominuje tendencja skłaniająca ku umiarkowanym kompromisom. Część młodzieży uznaje zasadę relatywizmu moralnego /uzależnianie pozytywnej lub negatywnej oceny określonych norm postępowania od konkretnych okoliczności i sytuacji życiowych/. Odchodzi ona od normatywnego w stronę pragmatycznego traktowania zagadnień moralnych.

Jeżeli nawet dokonana operacjonalizacja postaw jest jedną z wielu możliwych, a nawet jeżeli nie jest w pełni adekwatna empirycznie, to jednak - jak się wydaje - może dobrze służyć charakterystyce nastawień do zasad moralnych /postawy zasadnicze, pryncypialne, "dogmatyczne"/, do zasad widzianych przez konkretne sytuacje /postawy pośrednie, kompromisowe, "racjonalne"/ i na sytuacje oceniane poprzez osiągnięte konkretne wyniki /postawy celowościowe, pragmatyczne, instrumentalne, prakseologiczne, praktycystyczne/.

Korelacja postaw zasadniczych, kompromisowych i celowościowych /zmienna niezależna/ oraz uznawanych przez młodzież wartości /zmienna zależna/ jest interesująca z teoretycznego i praktycznego punktu widzenia: z teoretycznego - ponieważ pozwala ustalić wewnętrzne powiązania, układy i konfiguracje postaw moralnych; z praktycznego - ponieważ dotyczy problemów wychowania związanych z alternatywami: absolutyzacja czy relatywizacja zasad, pryncypializm czy tolerancja i swoboda, prymat ścisłych zasad czy skuteczność działania, etyka przedmiotowa czy podmiotowa, formalistyczna etyka zasad czy personalistyczna etyka wartości itd.⁴

Zagadnienie wartości zostanie ukazane na czterech płaszczyznach: tradycji moralnej jako wartości, wartości codziennych, wartości nadających sens życiu i wartości uroczystych. Jeżeli młodzież licealna, charakteryzująca się nieokreślonym

kierunkiem zawodowym, nastawiona jest bardziej na świat wartości duchowych, młodzież szkół technicznych przejawia w większym stopniu zainteresowanie konkretnymi celami życiowymi /zawodowymi i egoistycznymi ale nie szkodliwymi społecznie/⁵, to w badanej zbiorowości młodzieży mamy przedstawicieli obydwu kategorii. Uznawane wartości będziemy śledzić u młodzieży o postawach zasadniczych, kompromisowych, celowościowych i niezdecydowanych oraz ukazywać je na tle postaw ogółu młodzieży płoockiej. Analizując związki cząstkowe między dwiema zmiennymi z wyłączeniem innych wpływów, zdajemy sobie sprawę z pewnej abstrakcyjności przyjętego założenia. W istocie bowiem system uznawanych wartości jest wypadkową bardzo wielu wpływów i sił je współkształtujących.

2. Postawy zasadnicze i celowościowe a ogólny stosunek do tradycji moralnej

Moralność przekazywana w procesach socjalizacyjno-wychowawczych jest tą częścią kultury społeczeństwa, w której tradycja i wypróbowane przez poprzednie pokolenia wartości odgrywają bardzo ważną rolę. W społeczeństwach mniej rozwiniętych dominowała tradycyjna ciągłość w podtrzymywaniu wzorów i wartości moralnych. Tradycja moralna była zakodowana zarówno w makro-, jak i w mikrostrukturze społecznej oraz wiązała się szczególnie z wiejskim stylem życia. System starszeństwa i podporządkowania powodował efekty stabilności społecznej i przyczyniał się do rygoryzmu we wzajemnych oczekiwaniach społecznych. W rzeczywistości psychicznej i społeczno-kulturowej wartości były tym bardziej stabilne, im bardziej intensywnie były odczuwane jako oczywiste, niezmiennie, nadane z "góry" i święte. Trwałość wartości była zabezpieczona ich odpowiedzialnością w stosunku do podstawowych potrzeb ludzkich⁶.

W społeczeństwach współczesnych, charakteryzujących się gwałtownością przemian, występują napięcia spowodowane wzajemnymi tarciami pomiędzy dynamicznymi zmianami a statycznym dziedzictwem wartości. Rzeczywiste postawy ludzi mogą oscylować pomiędzy dwiema skrajnościami: pełną - często bezkrytyczną - aprobatą przeszłości /postawa tradycyjna, konserwatywna/ a pełną dezaprobatą przeszłości /postawa antytradycyjna, "nowoczesna", "postępowa"/. Terminów "nowoczesna"

i "tradycyjna" używamy w najogólniejszym znaczeniu, zdając sobie sprawę z tego, że ściśle ich zdefiniowanie nie jest bynajmniej łatwe.

Człowiek współczesny - zwłaszcza młody - dość często nie zgadza się na bierne przyjmowanie wszystkiego, co jest mu przekazywane. Kwestionuje - przynajmniej częściowo - wartości i normy tradycyjne, odrzuca wiele utartych i sztywnych schematów myślenia i działania. Niekiedy nastawienie na "nowoczesność" prowadzi do żywiołowego pragnienia zmiany, nieufności wobec wszelkich form ciągłości i tradycyjnych form instytucjonalnych. Pragnienie życia tylko teraźniejszością - bez szczególnej wdzięczności wobec przeszłości - może oznaczać także gwałtowne zaprzeczenie i niszczenie wszelkich istniejących wzorców i struktur, zanim zostaną zaproponowane i wytworzone nowe.

Nie brak poglądów bardziej wyważonych, w których akcentuje się, że dla jakości życia moralnego tworzonego przez ludzi ważne są zarówno wątki "tradycyjne", jak i "nowoczesne". Młodzież o takich postawach dokonuje selekcji w tradycji moralnej, co zakłada pewną klasyfikację jej elementów składowych. Cokolwiek w tradycji moralnej jest wartościowe, powinno być docenione, aby nie zaczynać w każdym pokoleniu od początku. Widzenie moralności na szerszym tle historycznym nie oznacza respektowania całego dorobku przeszłości. Wielu wartościom dawnym przeciwstawia się inne, lepiej odpowiadające warunkom nowoczesnego życia.

W rzeczywistości społecznej funkcjonują również postawy tradycyjne, w których respektuje się w niezmienionej formie to, co było "z dawien dawna". Przekazywane przez starsze pokolenie wartości przeżywa się w nastroju pietyzmu i szacunku, bez konieczności refleksji i modernizacji wartości dawnych. Wobec przeszłości są kierowane jedynie uczucia aprobujące. Wydobywa się z niej zasady "takie, jakie były na początku", nawet jeżeli nie mają one już w pełni odniesień do konkretnego miejsca i czasu.

Cztery zastosowane w kwestionariuszu ankiety pytania mogą być traktowane jako wskaźniki pewnych bardziej generalnych orientacji, wskazujących na deklaracje tradycjonalizmu lub antytradycjonalizmu⁷. Kategorycznie sformułowane twierdzenia mówiące o przywiązaniu do przeszłości mógł każdy res-

ponent uznać za słuszne /"prawdziwe"/, niesłuszne /"fałszywe"/ lub nie dające się jednoznacznie określić /"wątpliwe"/. Ta sama skala ocen odnosiła się do twierdzenia czwartego zawierającego "nowoczesny" pogląd na moralność. Treść wybranych do oceny twierdzeń, ocenianych na płaszczyźnie porównawczej "dawność - współczesność" lub "tradycja - nowoczesność", przedstawia się następująco:

A - bardzo szkoda, że człowiek zabrał się do podboju kosmosu, zanim uporządkował sprawy na ziemi;

B - nie wszystko, co stare i tradycyjne, było złe i nie wszystko musi ustępować miejsca nowemu;

C - przyczyną zła jest to, że ludzie lekkomyślnie odwrócili się od dawnych zasad moralnych;

D - można być porządnym i uczciwym człowiekiem nie będąc wierzącym.

Tab. 1. Nastawienia zasadnicze i celowościowe a ocena twierdzeń odnoszących się do "postępu i tradycji" w moralności /dane w %/

Twierdzenia /w symbolach/	Kategorie odpowiedzi	I	II	III	IV	Razem N=667
		N=76	N=416	N=140	N=35	
A	prawdziwe	36,9	35,3	37,9	31,4	35,8
	fałszywe	23,7	29,8	30,7	31,4	29,4
	wątpliwe	35,5	34,4	29,3	37,2	33,6
	brak danych	3,9	0,5	2,1	-	1,2
B	prawdziwe	78,9	87,0	78,6	65,7	83,2
	fałszywe	6,6	2,9	8,6	17,1	5,2
	wątpliwe	13,2	8,7	12,1	17,2	10,4
	brak danych	1,3	1,4	0,7	-	1,2
C	prawdziwe	36,9	23,5	25,7	28,6	25,8
	fałszywe	26,3	22,6	30,0	31,4	25,0
	wątpliwe	25,5	52,9	42,9	37,1	48,0
	brak danych	1,3	1,0	1,4	2,9	1,2
D	prawdziwe	64,5	77,6	73,6	74,3	75,1
	fałszywe	13,2	6,0	9,3	5,7	7,5
	wątpliwe	19,7	15,2	16,4	17,1	16,0
	brak danych	2,6	1,2	0,7	2,9	1,4

UWAGA: Symbol I - oznacza postawę zasadniczą, II - kompromisową, III - celowościową i IV - niezdecydowaną.

Wybrane do oceny zdania-twierdzenia uzyskały różny stopień aprobaty /tab. 1/. Zdanie "bardzo szkoda, że człowiek zabrał się do podboju kosmosu, zanim uporządkował sprawy na ziemi" zgrupowało zbliżoną liczbę zwolenników, przeciwników i wątpliwych, i to we wszystkich kategoriach badanej młodzieży. Odpowiedzi typu "fałszywe" mogą pośrednio wskazywać na opozycję i krytycyzm wobec tradycji, przy aprobacie podboju kosmosu bez uprzedniego uporządkowania spraw na ziemi. Świadczą o optymistycznym patrzeniu w przyszłość, bez lęków i obaw przed zmianami, nawet radykalnymi.

Drugie twierdzenie: "Nie wszystko, co stare i tradycyjne, było złe i nie wszystko musi ustępować miejsca nowemu" podkreśla, że najbardziej właściwe jest uwzględnienie elementów ciągłości /kontynuacja/ i zmiany /innovacja/ w życiu pojedynczego człowieka i całego społeczeństwa. Zdecydowana większość, i to we wszystkich kategoriach młodzieży, wyróżnionych ze względu na ogólny stosunek do zasad moralnych opowiedziała się za postawą akceptującą tradycję w tych zakresach, które są uznawane za cenne. Znacznie częściej mówi się "tak" niż "nie" wobec tradycji moralnej. Osoby o postawach skrajnie antytradycyjnych, wykluczające jakikolwiek sentyment dla dawnych zwyczajów, stanowiły zdecydowaną mniejszość.

Tradycjonalizm jako postawa wiążąca się z niechęcią wobec wszelkich zmian ujawnia się w rozkładzie odpowiedzi na pytanie trzecie. Upatrywanie przyczyn zła w odstępowaniu ludzi od dawnych zasad moralnych stosunkowo najczęściej pojawia się u osób o postawach zasadniczych, znacznie rzadziej zaś w pozostałych kategoriach młodzieży /różnica około 10%. Szukanie przyczyn współczesnego kryzysu moralności w odejściu od tradycyjnych zasad moralnych i wskazywanie na konieczność przywrócenia tym zasadom dawnego autorytetu wskazuje na bardziej tradycyjne nastawienie osób o orientacji "zasadniczej". Rzadziej te osoby uważają, że stare zasady moralne przestały już obowiązywać jako dyrektywy postępowania w nowoczesnych warunkach życia i działania ludzi.

Dalszym potwierdzeniem opinii o stosunkowo większym tradycjonalizmie ludzi o orientacjach zasadniczych jest rozkład odpowiedzi na pytanie o związek doskonałości moralnej

z wyznawaniem wiary religijnej. Młodzież o postawach zasadniczych rzadziej niż młodzież o postawach kompromisowych i celowościowych przyjmuje, że człowiek niewierzący może być porządny, że wiara nie jest koniecznym warunkiem moralności. Różnice między trzema pozostałymi kategoriami młodzieży nie są zbyt wyraźne. Ogólnie mówiąc tylko nieliczni są skłonni umieszczać religijność we wzorze porządnego człowieka i widzieć w religii jedyne gwaranta moralności. Pośrednio wskazuje to na fakt, że tradycje religijne tracą powoli charakter i moc symbolu legitymizującego całą moralność społeczeństwa. Ich działanie jest żywe tylko w pewnych sferach życia moralnego i w określonych warstwach społecznych.

Interesująco wypada konfrontacja badanych grup młodzieży w świetle średniej czterech wskaźników aprobaty tradycji moralnej. Najwyższy wskaźnik "tradycjonalistów" znajdujemy wśród młodzieży "zasadniczej" /41,5%/, nieco niższy wśród młodzieży "kompromisowej" /38,0% i "celowościowej" /37,9% oraz najniższy wśród młodzieży "niezdecydowanej" /32,9%/. Różnice te - jakkolwiek nieznaczne - wskazują na pewne ustąpienie stanowisk, przy utrzymywaniu się ogólnej tendencji wyrównawczej /ogólny wskaźnik 38,1%/.

Postawy młodzieży wobec tradycji moralnej charakteryzują się zarówno elementami ciągłości, jak i zmiany, uznania i selekcji, włączaniem przeszłości do teraźniejszości i daleko idącym nowatorstwem. Większość spośród niej pragnie łączyć "to, co stare" i "to, co nowe" w moralności /selektywna aproba ta tradycji moralnej/. Niepopularne są postawy skrajnie "nowoczesne", wyrażające się pełnym odrzuceniem dawnych wzorów myślenia i działania w kwestiach moralnych. Ograniczona świadomość aksjo-normatywna części młodzieży płockiej /postawy celowościowe/ tylko nieznacznie obniża przywiązanie do "dawnej" moralności i zwiększa krytyczny stosunek do tradycji moralnej. Można mówić o pewnej koegzystencji elementów tradycji i modernizacji we wszystkich analizowanych kategoriach młodzieży płockiej, przy zmiennym rozkładzie i proporcji poszczególnych elementów.

Aproba ta tradycji moralnej wiąże się bez wątpienia z szeregiem zmiennych niezależnych społeczno-kulturowych i światopoglądowych. Z przedstawionych materiałów nie można

wysnuć wniosków uogólniających na temat znaczenia i zakresu tradycji moralnej w świadomości społecznej całej młodzieży. Nie sposób w świetle zebranych danych określić motywacje wyrażanych stanowisk. Wymagałoby to wszystko głębszego badania empirycznego za pomocą bardziej precyzyjnych wskaźników. Jeżeli nawet należy zachować daleko idącą ostrożność, to jednak pewne wnioski są możliwe do wyciągnięcia.

Tradycyjne reguły działania, zapewniające kontynuację i ład moralny w złożonych warunkach cywilizacji współczesnej, nie zostały totalnie zakwestionowane. Skłonność do relatywizmu moralnego /postawy celowościowe/ nie wiąże się z pełną negacją przeszłości w kształtowaniu "nowoczesnej" moralności. Postawy młodzieży są jakby w stadium chwiejnej równowagi obydwu przeciwieństw - tradycji i postępu. Przy ogólnej tendencji do zmiany tkwią one mocno korzeniami w przeszłości.

W historii społeczeństwa elementy ciągłości są równie ważne, a może nawet ważniejsze, niż elementy zmiany⁸. Wartości, którym hołduje młodzież i które uzewnętrzniają się w jej zachowaniach codziennych, nie są - jak można przypuszczać - wyobcowane ze świata wartości zastanych reprezentowanych przez ludzi dorosłych. Procesy rekompozycji i restrukturalizacji wzorów myślenia i działania nie dokonują się w skrajnej opozycji do znacznych zasobów zastanej tradycji w społeczeństwie. Bez apoteozy tradycji, ale i bez zdecydowanego sceptycyzmu dokonuje się dialog z przeszłością, swoiste przemieszanie elementów tradycyjnych z nowoczesnymi, predyspozycji do nowatorstwa z treściami świadczącymi o międzypokoleniowej ciągłości kulturowej.

3. Postawy zasadnicze i celowościowe a wartości codzienne

W wyznaczaniu zachowań i sposobów zaspokajania potrzeb ważną rolę odgrywają wartości. Interesują nas wartości pozytywne, czyli to wszystko, co wiąże się z dodatnią kwalifikacją aksjologiczną, nie zaś to, co jest przedmiotem ujemnej oceny i odrzucenia, czyli repulsji /wartość negatywna, antywartość/. Rozpatrujemy wartości bardziej od strony subiektywnych wyborów i znaczeń dla jednostki, niż od strony cech przedmiotu lub jakiegoś stanu rzeczy. Akceptowanie pewnych stanów rzeczy, przedmiotów, cech itp. jako wartości i odrzu-

canie innych dokonuje się z punktu widzenia tego, czego pragnie się i do czego dąży się na co dzień /oceny subiektywnej/. Nie jest to pełna definicja wartości, lecz tylko próba operacjonalizacji definicji wartości na płaszczyźnie psychospołecznej.

Wartości rozumiane jako "rzeczy" godne szacunku i pożądania, uznawane za ważne w życiu, nie są traktowane jako niezmiennie i absolutne, odbijające trwałą porządek rzeczy, lecz jako zmieniające się dążenia i cele życiowe jednostek /pluralizmu wartości/, związane z preferowaniem jednych "przedmiotów" bardziej niż innych. Nie zawsze są one w pełni uświadamiane, niekiedy funkcjonują jako części składowe przyzwyczajzeń społecznych i tzw. "oczywistości kulturowych".

Pojęcie wartości ograniczamy do "przedmiotów" i "stanów rzeczy" poświadczanych /akceptowanych/ i uważanych za coś ważnego w życiu. Wartość - za J. Szczepańskim - to "dowolny przedmiot materialny lub idealny, idea lub instytucja, przedmiot rzeczywisty lub wyimaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisując mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus"⁹. Całokształt przedmiotów cenionych przez ludzi określa się niekiedy jako wartości-fakty /wartości faktyczne/ w odróżnieniu od wartości-norm /wartości normatywne/¹⁰.

Badanie postaw wobec wartości jest ważną częścią badań socjologicznych, bowiem - zgodnie z sugestią wysuniętą przez S. Nowaka - "/.../ dla wielu - żeby nie rzec dla większości - ludzi w naszym kraju to, co myślę i czuję wtedy, kiedy socjolog próbuje dotrzeć do ich osobistych postaw i wartości, jest jakoś ważniejsze, a w każdym razie bardziej autentyczne - od wielu ich zachowań czy wypowiedzi formułowanych w różnych publicznych okazjach. Rozdwojenie między tym, co ludzie myślą, a tym co robią, było powszechnym faktem naszego doświadczenia społecznego"¹¹. Jeżeli można przyjąć założenie, że sprawy znane i angażujące silne emocje skłaniają ludzi do ujawnienia uznawanych i rzeczywistych wartości /to, do czego dążą i co usiłują osiągnąć/, to w konsekwencji trzeba zgodzić się, że między wypowiedziami słownymi o wartościach i faktycznie uznawanymi wartościami nie ma zbyt dużych rozbieżności.

Znajomość systemu mniej lub bardziej zinternalizowanych wartości pozwala w ogólnych zarysach przewidywać prawidłowości w zachowaniach i działaniach człowieka oraz zrozumieć sens i znaczenie, jakie jednostki przypisują rozmaitym elementom środowiska społeczno-kulturowego. W zależności od stopnia internalizacji wartości kształtują się zachowania poszczególnych jednostek oraz konsekwencje w sferze działania społecznego¹². Wartości nie wyznaczają jednoznacznie zachowań jednostkowych i społecznych, jeżeli jednak z nimi łączą się, to cechuje tę łączność daleko idąca trwałość /uwewnętrzzone wielkości kierujące ludzkim działaniem/. W przypadkach konkurencyjnych wartości równorzędnych realizacja jednej z nich będzie uzależniona od konkretnych sytuacji. O zachowaniach młodzieży nie będziemy mówić wprost, nie mieliśmy bowiem możliwości dokonywania masowej obserwacji młodzieży w sytuacjach codziennych. Analizujemy wartości uznawane przez pryzmat wypowiedzi respondentów.

Dla uchwycenia wartości codziennych funkcjonujących w świadomości młodzieży uwzględnimy to, co ceni się w ogóle, co jest przedmiotem dążeń i aspiracji, zarówno cele określone w sposób ogólny, jak i sformułowane dość szczegółowo. Chcemy dotrzeć do wartości dotyczących różnych sfer działania ludzkiego, związanych z osobistym i powszednim doświadczeniem ludzkim, do tego, co jest kształtowane przez określone wzory kultury społeczeństwa, ale co równocześnie jest wyrazem potrzeb ludzkich /wartości przybliżone do doświadczeń rzeczywistych/. Przedstawione do oceny młodzieży właściwości, stany rzeczy i cechy posłużą jako wskaźniki wartości uznawanych. Zadanie badanych polegało w zasadzie na podkreśleniu właściwych odpowiedzi z listy z góry skategoryzowanej w ramach pytania "zamkniętego". Odpowiedzi badanych osób ukazuje zestawienie procentowe zawarte w tabeli 2.

Pierwsze co się narzuca, gdy patrzymy na układ częstości wybierania poszczególnych wartości, to dominująca pozycja szczęścia rodzinnego. Drugą grupę wartości, ogniskującą powyżej 30% wybierających, stanowią takie wartości, jak szacunek ludzki, wielka i odwzajemniona miłość, pokój i pomysłność ojczyzny oraz wiara religijna i ciekawa praca. Trzecią grupę wartości, skupiającą od 10% do 30% wyborów, tworzą spokojne życie, świadomość własnej użyteczności, grono przy-

jaciół i dostatek. Wreszcie w grupie najmniej popularnych wartości występują: szacunek dla własności społecznej, sława i władza¹³.

Tab. 2. Postawy zasadnicze i celowościowe a uznawane wartości codzienne /dane w %/

Cele i dążenia życiowe	I	II	III	IV	Razem
	N=76	N=416	N=140	N=35	N=667
dostatek	15,8	12,5	25,0	17,1	15,7
sława	2,6	2,6	1,9	2,9	3,3
władza	-	1,9	0,7	5,7	1,6
spokojne życie	38,2	27,4	32,1	31,4	29,8
dużo przygód	15,8	17,8	21,4	31,4	19,0
szacunek dla własności społecznej	13,2	7,2	7,1	5,7	7,9
szczęście rodzinne	78,9	86,8	81,4	74,3	84,0
ciekawa praca	35,5	36,1	30,0	40,0	34,9
szacunek ludzki	53,9	55,3	41,4	45,7	51,7
wiara religijna	50,0	38,9	32,9	42,9	39,1
grono przyjaciół	18,4	19,7	25,0	28,6	21,1
świadomość własnej użyteczności	19,7	29,3	17,1	14,3	24,9
pomyślność ojczyzny	42,1	45,2	40,0	37,1	43,3
pokój między narodami	38,2	44,0	48,6	54,3	44,8
wielka i odwzajemniona miłość	51,3	52,2	50,7	34,3	50,8
brak danych	-	0,2	0,7	2,9	0,4

UWAGA: Wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ badani mogli wybierać po kilka wartości. Procenty obliczono w stosunku do liczby respondentów w poszczególnych kolumnach.

Drugie spostrzeżenie, jakie nasuwa się przy lekturze danych zawartych w tabeli 2, dotyczy niemożności zweryfikowania twierdzeń autorów wcześniejszych badań empirycznych, że wyraźnie dominującym układem wartości jest ideał tzw. "małej stabilizacji", wyrażający się dążeniem do spokojnego, w miarę dostatniego życia w rodzinie, w otoczeniu osób bliskich i przyjaciół, przy wykonywaniu interesującej pracy zabezpieczającej rodzinę itd. Jakkolwiek wartości afiliatywne, orientujące jednostkę na małe grupy zaspokajające potrzebę bezpieczeństwa, szczególnie ważne w sytuacjach zdepersonalizowanych stosunków społecznych, anonimowości i poczucia zagrożenia, pozostają na czele dążeń życiowych młodzieży płockiej, to równocześnie silnie funkcjonuje drugi znaczący

nurt dążeń, wychodzący naprzeciw sprawom o doniosłości społecznej, jak troska o pomyślność ojczyzny i pokój między narodami.

Stosunkowo niska ranga przypadła wartości określonej mianem "dostatek", będącej synonimem dążenia do osiągnięcia dobrobytu. Jeżeli dążenie do dobrobytu jest czymś naturalnym w życiu ludzkim /rozwój człowieka łączy się z posiadaniem dóbr materialnych/, to w przypadku młodzieży płockiej jest to dążenie do dobrobytu względnego. Brak silnej orientacji na "mieć" może pośrednio świadczyć, że miarą człowieka jest częściej to, co on sobą przedstawia, nie zaś to, co ma /przewaga postawy "być" nad "mieć"/. W każdym bądź razie wysoki dobrobyt materialny, określanym mianem tzw. urządzenia się w ramach nowoczesnego standardu cywilizacyjnego lub "zrobienia kariery", nie odgrywa roli podstawowej w dążeniach młodzieży. Trudno byłoby mówić o "ekonomizacji" celów i dążeń życiowych młodzieży. Wreszcie waga, jaką przywiązuje się do władzy i sławy, jest minimalna i nieporównywalna z innymi wartościami.

W układzie wybieranych wartości przez młodzież "zasadniczą" i "celowościową" nie występują wyraźne różnice. Zasadniczość moralna jest zmienną niezależną sprzyjającą nieco częstszemu wyborowi takich wartości, jak spokojne życie, szacunek dla własności społecznej i wiara religijna. W odniesieniu do wartości "pokój między narodami" zaznacza się progresja odsetek w miarę przechodzenia od młodzieży "zasadniczej" do "praktycystycznej", w przypadku "wiary religijnej" kierunek zależności jest odwrotny. W wyborach wielokrotnych nastawienie pryncypialne lub pragmatyczne różnicuje w niewielkim stopniu stosunek respondentów do wartości codziennych.

Zasięg akceptacji rego, co cenne w życiu można ustalać jeszcze w ramach wyborów jednorazowych. Respondentów poproszono o przyznanie priorytetu jednej tylko wartości /wartości dominującej/. Uzyskane wyniki pozwolą - jak można przypuszczać - lepiej uchwycić wartości podstawowe i podporządkowane, także w przekroju pryncypializmu i pragmatyzmu moralnego. Tabela 3 ukazuje zawężone wybory wartości tylko do tych, które w odczuciu badanych wpływają przede wszystkim na realizację ich dążeń i aspiracji. Pytając młodzież o to, które z wybranych wartości uważa za najbardziej warte

starań w życiu, otrzymujemy pełniejszy obraz stosunku respondentów do wymienionych wartości.

Tab. 3. Postawy zasadnicze i celowościowe a hierarchia spraw ważnych w życiu /dane w %/

Cele i dążenia życiowe	I	II	III	IV	Razem N=667
	N=76	N=416	N=140	N=35	
dostatek	-	-	2,9	-	0,6
sława	-	0,5	-	2,9	0,4
władza	2,6	0,3	1,4	2,9	0,9
spokojne życie	2,6	4,8	5,0	5,7	4,6
dużo przygód	1,3	1,4	2,1	-	1,5
szacunek dla własności społecznej	-	-	0,7	2,8	0,3
szczęście rodzinne	31,6	28,6	23,6	22,9	27,6
ciekawka praca	1,3	-	-	-	0,1
szacunek ludzki	5,3	6,5	5,7	5,7	6,2
wiara religijna	6,6	8,4	7,2	-	7,5
grono przyjaciół	-	0,7	1,4	-	0,8
świadomość własnej użyteczności	4,0	8,2	2,9	-	6,2
pomyślność ojczyzny	10,5	9,6	10,0	5,7	9,8
pokój między narodami	17,1	15,6	21,4	17,1	16,9
wielka i odwajemniona miłość	11,8	8,9	7,1	14,3	9,2
brak odpowiedzi	5,3	6,5	8,6	20,0	7,4
0 g ł ó e m:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Lista celów i dążeń wybranych jako najważniejsze wskazuje na ogromny rozrzut opinii i poglądów. Pojawiają się wszystkie możliwe wartości, od najwyższej do najniższej cenionych. Wśród wartości uznanych w najwyższym stopniu za godne tego, by podporządkować im dążenia i aspiracje życiowe, naczelną rolę przypada rodzinie, jednak nie w tak zdecydowany sposób, jak przy wyborach wielokrotnych. Nadrzędność treści związanych ze szczęściem rodzinnym jawi się najsilniej u osób opowiadających się za zasadami moralnymi i zmniejsza się regularnie w innych kategoriach młodzieży płockiej.

Zmienia się nie tylko częstotliwość wyborów, ale i ich układ hierarchiczny. Szczęście rodzinne pozostaje niezmiennie na pierwszej pozycji. Awansowały w tym układzie, zajmując wyższe pozycje niż w odpowiedziach na poprzednie pytanie, dwie wartości: pokój między narodami i troska o dobro ojczyzny¹⁴. Obniżyły nieco swoją pozycję miłość, szacunek

ludzki, ciekawa praca i grono przyjaciół. Jeszcze inne wartości, jak wiara religijna i świadomość własnej użyteczności utrzymały swoje poprzednie pozycje.

Z lektury tabeli 3 wynika, że zróżnicowanie procentowe w wyborach jednorazowych w przekroju analizowanej zmiennej niezależnej nie jest zbyt wyraźne. W ramach bardziej szczegółowej analizy uszeregowaliśmy wybierane wartości w cztery grupy podstawowe: wartości indywidualne o charakterze zewnętrznym /dostatek, sława, władza, przygody/, wartości indywidualno-rodzinne skierowane na małe grupy /rodzina, przyjaciele, miłość, spokojne życie, ciekawa praca/, cele religijne i cele społeczne /ojczyzna, pokój, świadomość użyteczności społecznej, szacunek ludzki, szacunek dla własności społecznej/.

Młodzież pragnąca dochować wierności fundamentalnym zasadom etycznym /postawy zasadnicze/ w 3,9% wybierała cele indywidualno-zewnętrzne, w 47,3% - cele indywidualno-rodzinne, w 6,6% - cele religijne i w 36,9% - cele społeczne. Dane dla młodzieży o postawach kompromisowych kształtowały się następująco: 2,2%, 43,0%, 8,4%, 39,9%. Wreszcie młodzież oceniająca zachowania ze względu na ich skutki /postawa celowościowa/ preferowała w 6,4% cele indywidualno-zewnętrzne, w 37,1% cele indywidualno-rodzinne, w 7,2% cele religijne i w 40,7% - cele społeczne /rozkład dla całej populacji odpowiednio: 3,4%, 42,3%, 7,5%, 39,4%.

Rozkład wskaźników procentowych zdaje się wskazywać na wysoki stopień zaawansowania procesów uniformizacji poglądów i postaw wobec wartości w środowisku młodzieżowym według trzech wyróżnionych podstawowych orientacji moralnych. Można jednak mówić o pewnej tendencji wyrażającej się w większym nieco nachyleniu młodzieży "zasadniczej" ku wartościom indywidualno-rodzinnym i nieco większym nastawieniu młodzieży "celowościowej" ku wartościom społecznym. Młodzież o orientacjach kompromisowych sytuuje się pośrodku.

Warto jeszcze podkreślić, że postawy celowościowe nie muszą oznaczać, i faktycznie nie oznaczają, ucieczki od akceptacji wartości społecznych, zwłaszcza na tle postaw zasadniczo-moralistycznych. Te ostatnie sprzyjają nieco większej koncentracji na wartościach indywidualno-rodzinnym. Na płaszczyźnie świadomości potocznej uniwersalizm etyczny i prag-

matyzm nie są przeciwstawnymi wyznacznikami wyborów wartości, pierwszy wartości społeczno-moralnych, drugi zaś wartości konsumpcyjno-uitylitarnych. Obydwa wyznaczają w dość zbliżony sposób hierarchiczny układ uznawanych wartości codziennych.

4. Postawy zasadnicze i celowościowe a wartości nadające sens życiu

Jeżeli wartość "to czyjś sąd jednostkowy czy zbiorowy o tym, co godne pożądanía lub odrzucenia, a będący rezultatem procesu wartościowania opartego na normach i zasadach występujących w obrębie danej grupy czy kultury"¹⁵, to wartości nadające sens życiu powinny przekraczać nieco poziom wyznaczony pragnieniem zaspokojenia doraźnych potrzeb, wizerzeniem tego, co godne pożądanía na dziś. Powinny przekraczać poziom reprezentowany przez wartości codzienne i być czymś w rodzaju uogólnionych i nieco abstrakcyjnych wartości, mających rangę "orientacji wartościujących".

"Jeżeli sens życia jednostki odnoszony jest do takiego systemu wartości, który można uważać za charakterystyczny dla pewnej grupy lub zbiorowości czy też jest szeroko rozpowszechniony w danym środowisku społecznym, można mówić o pojmowaniu sensu życia w świetle społecznie uznawanych wartości /ze zrelatywizowaniem tego uznania do określonego zbioru ludzi/. Powstaje tu możliwość szeregu w pewnym stopniu odmiennych interpretacji, np. biorących pod uwagę oceny powszechnie żywione lub powszechnie deklarowane przez ludzi z rozważanego zbioru. Oczywiście fakt rozpowszechnienia się pewnego sposobu oceniania w danym społeczeństwie nie obiektywizuje systemu wartości, nie nadaje mu charakteru wartości absolutnych. Co więcej, nie sądzę, by system upowszechniony w danym społeczeństwie należało w każdym przypadku uważać za miarodajny czy też słuszniejszy z natury rzeczy od systemu wartości przyjmowanego przez poszczególłą jednostkę"¹⁶. W każdym bądź razie człowiek szuka w świecie wartości jakiejś jednej i uniwersalnej struktury, która byłaby w stanie wskazać i wytłumaczyć wspólne podłoże różnych przejawów ludzkiej działalności.

W referowanych badaniach empirycznych podstawą opisu

wartości nadających sens życiu są odpowiedzi młodzieży na pytanie "zamknięte" o cele i dążenia życiowe. Jest to zapewne znaczne uproszczenie zagadnienia, w istocie bowiem sens życia jako fakt społeczny nie jest zwykłą sumą sensów życia pojedynczych ludzi, ani nie sprowadza się do deklarowanych wyborów wartości. Respondenci wybierali wartości z następującej listy:

A - miłość, wielkie uczucie;

B - zdobycie ludzkiego zaufania, przyjaćiół, którzy człowieka lubią i szanują;

C - szczęście rodzinne, poczucie, że żyje się dla dobra najbliższych, własnych dzieci itp.;

D - znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie, poczucie, że jest się w nim przydatnym, potrzebnym;

E - pieniądze, dobrobyt, komfort życia, przyzwyczoita pozycja materialna;

F - wykształcenie, dążenie do wiedzy;

G - praca, którą się lubi;

H - bogactwo wrażeń, zakosztowanie wszystkiego, choćby za cenę przykrości;

I - zdobycie indywidualności, własnego oblicza, umiejętności bycia sobą;

J - wiara w jakąś wielką ideę;

K - głęboka wiara religijna;

L - działanie, dążenie do wybranego celu;

M - pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu;

N - spokojne życie bez żadnych niespodzianek.

Zadanie respondentów polegało na wyborze - w sytuacji ilościowego ograniczenia możliwości - wartości najbardziej cennych. Ze stworzonej możliwości wyboru innych wartości, nie uwzględnionych na przedłożonej liście, skorzystało kilka osób dopisując własne propozycje. Wybór przez młodzież tych wartości, które kojarzą się z zaspokajaniem potrzeby sensu życia, prezentuje tabela 4. Ukazuje ona, w jakim stopniu wartości funkcjonujące w naszym obszarze kulturowym są podobnie spostrzegane w czterech grupach młodzieży, różniącej się stosunkiem do powszechnie uznawanych zasad moralnych.

Tab. 4. Postawy zasadnicze i celowościowe a wartości nadające sens życiu /dane w %/

Wartości nadające sens życiu /w symbolach/	I	II	III	IV	Razem N=667
	N=76	N=416	N=140	N=35	
A	63,2	59,4	62,1	42,9	59,5
B	48,7	58,4	57,9	57,1	57,1
C	69,7	73,1	67,9	65,7	71,2
D	47,4	57,7	53,6	45,7	55,9
E	15,8	11,5	23,6	20,0	15,0
F	22,4	18,0	16,4	17,1	18,1
G	38,2	26,7	24,3	45,7	28,5
H	1,3	3,1	6,4	11,4	4,0
I	13,2	19,7	15,7	11,4	17,7
J	5,3	4,1	2,9	-	3,7
K	35,5	26,9	21,4	11,4	25,9
L	15,8	13,2	15,0	11,4	13,8
M	7,9	13,0	10,0	17,1	12,0
N	5,3	1,4	4,3	5,7	2,7
inne	-	1,4	1,4	2,9	1,3
brak odpowiedzi	-	0,2	-	-	-

UWAGA: Wyniki nie sumują się do 100%, ponieważ badani mogli wybierać po kilka wartości. Procenty obliczono w stosunku do liczby respondentów w poszczególnych kolumnach.

W hierarchii wartości nadających sens życiu wysunęły się wyraźnie na czoło: szczęście rodzinne i poczucie, że żyje się dla dobra własnych dzieci, miłość i wielkie uczucie, zdobycie ludzkiego zaufania i przyjaciół oraz poczucie pożyteczności własnej działalności dla innych. Każdą z tych wartości wybierała ponad połowa badanych osób. Na samym dole hierarchii znalazły się następujące wartości /od najmniej popularnych/: spokojne życie, wiara w jakąś wielką ideę, bogactwo wrażeń, pozostawienie po sobie jakiegoś trwałego śladu, dążenie do wybranego celu, pieniądze i dobrobyt, zdobycie indywidualności i umiejętności bycia sobą oraz wykształcenie. Wartości te wybierało od kilku do kilkunastu procent badanych /poniżej 20%. Między tymi dwiema grupami wartości znalazła się praca i głęboka wiara religijna.

Wartości tworzące wewnętrzny świat osoby i nadające sens jej życiu to przede wszystkim wartości skierowane na grupy "swoich" /rodzina, przyjaciele, zasłużony szacunek ludzki/, ale też i wartości społeczne, jak znalezienie wła-

anego miejsca w społeczeństwie i poczucie bycia pożytecznym. Z tym układem wartości wiąże się stosunkowo wysoka ranga interesującej pracy, pojmowanej prawdopodobnie częściej jako środek utrzymania życia /postawa instrumentalna wobec pracy/, niż jako szansa samourzeczywistnienia człowieka /postawa autoteliczna wobec pracy/.

Wybierane na pierwszych miejscach wartości nadające sens ludzkiemu życiu nie wykraczają ponad przeciętny poziom wartości zwykłych, stosunkowo łatwo dostępnych i elementarnych. Mogłoby to pośrednio wskazywać na bardzo konkretne rozumienie sensu życia, pozostające w granicach zaspokajania bieżących potrzeb, zabezpieczających człowieka przede wszystkim na płaszczyźnie potrzeb emocjonalno-egzystencjalnych, w wymiarach krótkofalowych. Wybijająca się uprzednio pozycja wartości związanych z zaspokajaniem potrzeb psychiczno-afiliacyjnych przybrała jeszcze na sile w dziedzinie wartości nadających sens życiu.

Znacznie mniejsze znaczenie uzyskały wzorce życia ideowego /walka o lepsze społeczeństwo, doskonalenie samego siebie, wielka idea/, dążenie do zdobycia wiedzy, zapewnienie sobie spokojnego życia. Nawet jeżeli akceptuje się życie w miarę dostatnie, to raczej nie uznaje się - przynajmniej w teorii - zasad łatwego urządzania się w życiu. Dobrobytowi nie przypisuje się zbyt wysokiej rangi w hierarchii wartości, podobnie zresztą jak i wykształceniu. Dominujące tendencje aksjologiczne związane z życiem w małych grupach, ujawnione w analizie wartości codziennych, rzutują - jak się wydaje - na wybory wartości nadających sens życiu. Nie docenia się celów pobudzających do działań w skali makrosocjalnej lub uznaje się je za niezbyt atrakcyjne i nie odpowiadające aktualnej sytuacji życiowej.

Postawy zasadnicze, kompromisowe i celowościowe nie różnicują wyborów wielokrotnych wartości nadających sens życiu. Wprawdzie w ośmiu przypadkach akceptacja wartości przez osoby o nastawieniach zasadniczych jest wyższa w porównaniu z akceptacją u osób o nastawieniach "praktycystycznych", ale w sześciu innych przypadkach sytuacja jest odwrotna. Jedynie w odniesieniu do dwóch wartości /praca i religia/ korelacja obydwu analizowanych zmiennych wydaje się nieco wyraźniejsza, przy zależnościach idących w odmiennych kierun-

kach. Układ akceptacji pozostałych wartości jest wyrównany i nie wskazuje na jakieś wyraźniejsze prawidłowości. Młodzież przynależna do różnych kategorii orientacji moralnych szereguje wartości związane z sensem życia w podobnej kolejności. Występujące odmienności są nieznaczne i nieistotne ze statystycznego punktu widzenia.

Poproszono jeszcze respondentów o wybranie jednej zdecydowanie najważniejszej wartości usensowniającej życie. Obraz tendencji obowiązujących w hierarchicznym systemie tych wartości przedstawia tabela 5. Ukazuje ona przede wszystkim strukturę preferencji poszczególnych wartości uznawanych przez młodzież płocką /gradacja według ważności celów/, nie zaś częstość występowania tych wartości w badanej zbiorowości. Dokonywana przez samych respondentów gradacja wartości, wyrażająca się w uznawaniu jednych wartości za ważniejsze od drugich, daje postawę do ich hierarchizacji.

Tab. 5. Postawy zasadnicze i celowościowe a hierarchia wartości nadających sens życiu /dane w %/

Wartości nadające sens życiu /w symbolach/	I	II	III	IV	Razem
	N=76	N=416	N=140	N=35	N=667
A	13,2	8,9	10,7	11,4	9,9
B	3,9	12,5	10,7	8,6	10,9
C	31,6	30,0	29,3	34,3	30,3
D	13,2	18,3	16,4	8,6	16,8
E	-	0,2	3,6	5,7	1,2
F	1,3	1,9	-	2,9	1,5
G	1,3	1,0	2,2	2,9	1,4
H	-	0,2	0,7	2,8	0,4
I	5,3	4,6	7,1	-	4,9
J	2,6	0,5	1,4	-	0,9
K	11,8	8,7	7,9	2,8	8,5
L	3,9	2,2	1,4	-	2,1
M	1,3	3,4	1,4	-	2,6
N	1,3	0,2	-	-	0,3
inne	-	0,2	-	5,7	0,5
brak zdania	5,3	3,6	2,9	8,6	3,9
brak odpowiedzi	4,0	3,6	4,3	5,7	3,9
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Grupa wiodących wartości związanych ze szczęściem rodzinnym, znalezieniem własnego miejsca w społeczeństwie i osiągnięciem zaufania u ludzi, zwłaszcza przyjaciół, a więc wartości związanych z modelem ustabilizowanego życia osobisto-rodzinnego ogniskuje wybory większości badanych osób.

Raz jeszcze potwierdza się priorytetowa rola szczęścia rodzinnego w hierarchii wartości młodzieży¹⁷. Cztery wiodące wartości utrzymały się na pierwszych miejscach we wszystkich analizowanych kategoriach młodzieży przy nieznacznej zmianie miejsc w układzie hierarchicznym. Pozostałe wartości, które są znacznie mniej popularne, skupiają w sumie mniej wyborów niż wartości wiodące. Świadczy to, iż priorytetowe cele i dążenia stają się silnie zinternalizowanymi elementami etosu młodzieży płockiej, a stosunek do zasad moralnych różnicuje je w stopniu niewielkim.

Jednorazowe wybory wartości nadających sens życiu, ze względu na ich znaczne rozproszenie, utrudniają nieco sformułowanie jasnego komentarza socjologicznego. Nie wydaje się, by porządek poszczególnych wartości był uzależniony w sposób istotny od ilości wyborów, jakich dokonywali respondenci. Hierarchia celów nadających sens życiu, utworzona na podstawie wyborów tylko jednej najważniejszej wartości, jest tylko nieco inna niż w przypadku wyborów wielokrotnych. Część wybieranych wartości awansowała o dwa lub trzy miejsca, część utrzymała swoje pozycje, część wreszcie została "zdegradowana" o kilka pozycji. W obrębie czterech pierwszych wartości nastąpiło tylko przesunięcie "znalezienia własnego miejsca w społeczeństwie" z czwartego na miejsce drugie /hierarchia wartości nie jest spłaszczona lecz rozstrzelona/.

Zaznacza się podobieństwo uznawanych wartości między młodzieżą przynależną do czterech typów orientacji moralnych, które jednak nie wyklucza pewnych nieznacznych odmienności. Dostrzeżone uprzednio nieco większe nachylenie młodzieży o orientacji zasadniczej na sprawy indywidualno-rodzinne i słabsze na sprawy natury społecznej potwierdza się również w analizie wartości nadających sens życiu. Wśród tej młodzieży 64,4% badanych preferowało cele indywidualno-rodzinne, 11,8% - cele religijne i 14,5% - cele społeczne. Nieco inaczej układały się wskaźniki aprobaty wartości u młodzieży "celowościowej": 4,3% - cele indywidualno-zewnętrzne, 62,8% - cele indywidualno-rodzinne, 7,9% - cele religijne i 17,8% - cele społeczne. Młodzież o nastawieniach kompromisowych zbliżała się bardziej do młodzieży o postawach "praktycystycznych" /odpowiednie dane: 0,4%, 61,8%, 8,7%, 21,7%/.

Porównując hierarchię wartości codziennych i nadających sens życiu można powiedzieć, że krąg młodzieży preferującej wartości społeczne zmniejszył się na rzecz młodzieży skoncentrowanej na sprawach zabezpieczenia własnego i rodziny. O ile wśród wartości nadających sens życiu dominuje nastawienie na szczęście rodzinne i pragnienie uczestniczenia w grupach o więziach przyjacielsko-osobowych oraz uznanie ze strony najbliższego otoczenia, to wśród wartości ważnych w życiu oprócz tych wartości istotna rola przypada celom związanym z pomyślnością ojczyzny i pokojem między narodami. Przy utrzymywaniu się w dalszym ciągu atrakcyjności modelu "małej stabilizacji" i orientacji na małe grupy dochodzą do głosu wartości społeczne o charakterze narodowym i międzynarodowym. Kierunkują one jednostki na podtrzymywanie związków z szerszymi grupami społecznymi.

Na zakończenie tego fragmentu rozważań należy raz jeszcze podkreślić, że przeważają wartości o charakterze "mikroskopowym" nad wartościami o charakterze "makroskopowym". Docenianie przez młodzież takich wartości, jak rodzina, małżeństwo, miłość, zdobycie dobrego zawodu itp., zaznacza się zarówno w krajach zachodnich¹⁸, jak i w społeczeństwach socjalistycznych¹⁹. Podobieństwa w systemie wartości codziennych i nadających sens życiu sugerują, że obydwie typy wartości nie należą do kategorii różnych, lecz są pod pewnym względem dość jednorodne.

5. Pstawy zasadnicze i celowościowe a uznawane wartości uroczyste

Analiza hierarchii wartości młodzieży byłaby niepełna bez uwzględnienia wartości uroczystych, istniejących na sposób wiodących ideałów /wzorców/. Sytuacje, w których człowiek gotów jest utracić jedną wartość dla jakiejś innej, pozwalają dotrzeć do wartości nadrzędnych, będących efektem końcowym określonego działania jednostki. Jeżeli człowiek ryzykuje utratę życia własnego dla obrony jakichś wartości, to te wartości nabierają charakteru wartości uroczystych i w jakimś stopniu ostatecznych /finalnych/.

W każdym bądź razie mamy tu do czynienia z realizacją moralnych nadstandardów, żadna bowiem moralność nie idzie tak daleko, by nakładać na człowieka obowiązek poświęcenia

własnego życia dla ratowania jakichś idei czy nawet innego życia /wyższe wzorce moralne/. Idzie tu o postawę człowieka w warunkach trudnych w odróżnieniu od postaw występujących w warunkach normalnych. W warunkach trudnych wybory i zachowania moralne człowieka mogą zmieniać się na lepsze, częściej jednak zmieniają się na gorsze²⁰.

W społeczeństwie polskim istnieje znaczna gotowość do daleko idących poświęceń, zwłaszcza w sytuacjach wzniosłych, dramatycznych i katastrofalnych. Ujawniają się wtedy wartości odświętne, które A. Podgórecki nazywa spektakularną pryncypialnością²¹. "Społeczeństwo polskie nie charakteryzuje "zasadniczość powszednia" czy "zasadniczość zwyczajna" - a więc zasadniczość, która polega na zgodnym z treścią codziennym wykonywaniu określonego zadania. Zasadniczość spektakularna /czy spektakularny pryncypializm/ zaczyna się rodzić i ujawniać dopiero wtedy, gdy inni jej oczekują i ją cenią, gdy może ona mieć jakieś wyjątkowe czy wręcz historyczne znaczenie"²². Gotowość do ponoszenia ofiar zmniejsza się wyraźnie w odniesieniu do spraw codziennych i mniej efektownych²³.

Przeprowadzona przez nas analiza empiryczna pozwala ustalić, do jakich poświęceń w sytuacjach krańcowych skłonna jest młodzież bardziej, do jakich zaś mniej, w obronie których wartości gotowa jest poświęcić swoje życie. Życie ludzkie jest ujmowane konkurencyjnie w stosunku do innych wartości i daje szansę ich uporządkowania według pewnego kontinuum od wartości najważniejszych do najmniej ważnych. Konstrukcja pytania miała formę "zamkniętą" /skategoryzowaną/, a sumaryczne wyniki zawiera tabela 6.

Tab. 6. Postawy zasadnicze i celowościowe a wartości urodzyste /dane w %/

Warto poświęcić życie dla:	I	II	III	IV	Razem
	N=76	N=416	N=140	N=35	N=667
prawdy	35,5	38,9	32,8	20,0	36,3
ojczyzny	80,3	82,2	78,6	82,8	81,3
sprawiedliwości	40,8	46,9	32,8	25,7	42,1
własnych przekonań	35,5	22,6	17,8	20,0	22,9
własności społecznej	9,2	8,4	5,7	8,6	7,9
ratowania osób bliskich	69,7	70,4	66,4	54,3	68,4
religii	42,1	37,5	35,7	37,1	37,6
własnego majątku	9,2	6,5	7,1	20,0	7,6
godności ludzkiej	53,9	47,1	34,3	28,6	44,2
idei socjalistycznych	3,9	4,6	2,8	2,8	4,0
nie należy poświęcać życia	-	1,2	2,8	2,8	1,5
brak odpowiedzi	-	0,7	1,4	2,8	0,9

UWAGA: Dane nie sumują się do 100%, ponieważ badani wybierali po kilka odpowiedzi. Procenty obliczono w stosunku do liczby respondentów w poszczególnych kolumnach.

Zdecydowana większość badanej młodzieży gotowa jest do daleko idących poświęceń w obronie wartości wysoko cenionych, gdyby znalazły się one w sytuacji zagrożenia. Skala wartości godnych poświęcenia życia przedstawia się według malejącej ich ważności w następujący sposób: ojczyzna, ratowanie życia osób bliskich, godność ludzka, sprawiedliwość, religia, prawda, własne przekonania, własność społeczna, majątek i idee polityczne. Przekonanie o sensowności poświęcenia życia dotyczy zarówno wartości zbiorowych, jak i osobistych oraz pewnych ideałów abstrakcyjnych.

Gotowość ryzykowania życiem dla ważnych spraw ma charakter powszechny. Szczególnie żywa w świadomości młodego pokolenia jest idea poświęcenia życia w obronie ojczyzny. Idea ta - jak stwierdza S. Nowak - nawet w latach siedemdziesiątych, kiedy to wielu ludzi wycofywało się w sferę prywatności, nie uległa erozji i nie została przesłonięta wzrostem ważności spraw osobistych i prywatnych²⁴. Akceptacja obowiązku obrony ojczyzny i praca dla niej to przejaw postaw patriotycznych.

Wskaźniki akceptacji wartości urodzystych o charakterze uniwersalnym podlegają pewnym modyfikacjom. Porównanie częs-

tości deklarowania wartości uznanych za godne ofiary z życia ukazało niewielkie ale systematyczne różnice między młodzieżą stawiającą na "zasady" i młodzieżą uwzględniającą "definicje sytuacji". W odniesieniu do wszystkich dziesięciu wartości wskaźnik aprobaty u młodzieży "zasadniczej" jest wyższy niż u młodzieży "celowościowej". Szczególnie wyraźna różnica wskaźników akceptacji występuje przy dwóch wartościach: własne przekonania i godność ludzka. Między młodzieżą o postawach zasadniczych i kompromisowych w pięciu przypadkach jest różnica na korzyść pierwszych i w pięciu na korzyść drugich.

Określony stosunek do zasad moralnych jest czynnikiem różnicującym częstość wyborów wartości uroczystych. Według przeciętnego wskaźnika wyborów najwyższy poziom gotowości poświęcenia życia dla obrony wartości przejawia młodzież akceptująca uniwersalne zasady etyczne /38,0%/, nieco niższy młodzież idąca na kompromisy /36,5%/, wyraźnie niższy młodzież opowiadająca się za takim rozwiązywaniem problemów moralnych, jakie nasuwa każdorazowa sytuacja /31,4%/. Przeciętny wskaźnik dla całej badanej populacji wynosi 35,2% /młodzież niezdecydowana - 30,0%/.

Wysoka skłonność do ofiarności i poświęceń w sytuacjach nadzwyczajnych i kryzysowych znamionuje ogół młodzieży, nieco częściej jednak tę młodzież, która w swoich wyborach i decyzjach pragnie realizować ustalone zasady moralne i oceniać swoje działania w świetle tych uniwersalnych zasad moralnych. Młodzież, która zwątpiła w absolutne nakazy i zakazy miarodajne dla wszystkich sytuacji i starająca się kierować - według własnych deklaracji - osobistym przeświadczeniem i oceną sytuacji, w mniejszym stopniu jest skłonna do ryzykowania życiem w obronie określonych wartości²⁵. Badane przez nas wartości układają się w pewną hierarchię, która w zależności od typu postaw moralnych przybiera inną postać.

Z werbalnych wypowiedzi młodzieży wynika, że człowiek jest zdolny w obronie słusznych wartości do podjęcia działań zaprzeczających jego doraźnym interesom, do poświęcenia i bohaterstwa. Wprawdzie nie wiemy, jakie szczegółowe treści zawiera w świadomości respondentów pojęcie ojczyzna, godność, sprawiedliwość i inne, ale dla wielu są to sprawy godne najwyższego poświęcenia, łącznie z oddaniem życia. Stosunkowo

niewielkie znaczenie przywiązuje młodzież do takich wartości, jak obrona własnego majątku, własności społecznej i idei politycznych. Prawdopodobnie wymiana życia na te wartości nie jest odczuwana jako sensowna.

Nie trzeba dodawać, że deklarowana gotowość do poświęceń, w obronie cenionych wartości byłaby uzależniona w praktycznej realizacji od wielu okoliczności. W każdym bądź razie zgromadzone dane empiryczne potwierdzają tezę "o fałszywości dość popularnych stereotypów o współczesnej młodzieży, wedle których w jej systemie etycznym mają dominować wartości użyteczne /jeśli nie wręcz hedonistyczne/, zaś czyny heroiczne, podejmowane w imię obrony wartości wyższych, traktowane są jako przejaw życiowej naiwności"²⁶. Wręcz przeciwnie, można by mówić o pewnej tendencji do bezkompromisowości znacznej części młodzieży w sensie deklarowanej zdolności do poświęceń i wyrzeczeń w imię spraw uznanych za ważne i słuszne.

6. Podsumowanie i wnioski wychowawcze

Jeśli spojrzeć na wyniki omówionych badań z punktu widzenia pewnych stereotypowych oczekiwań /pryncypializm jako wskaźnik autorytarności i dogmatyzmu, pragmatyzm jako wyraz relatywizmu moralnego/, to uzyskane rezultaty nieco rozczarowują. W większości opinii, poglądów i postaw wobec wartości nie stwierdzono istotnych różnic pomiędzy badaną zbiorowością młodzieży charakteryzującą się pewną bezkompromisowością etyczną /postawy zasadnicze/ a zbiorowością młodzieży o tendencjach relatywistyczno-instrumentalno-pragmatycznych /postawy celowościowe/. Niemniej jednak, co należy tym mocniej podkreślić, osoby o nastawieniach zasadniczych są nieco silniej skoncentrowane na wartościach indywidualno-rodzinnych niż osoby o nastawieniach pragmatyczno-celowościowych, natomiast w odniesieniu do celów o charakterze społecznym sytuacja jest odwrotna. Bardziej skłaniają się ku nim osoby o nastawieniach pragmatyczno-celowościowych. Młodzież o postawach kompromisowych zbliża się do młodzieży o postawach celowościowych.

Jeżeli przyjąć tezę ogólną, że postawa zasadnicza wiąże się bardziej z hierarchicznym układem wartości /jeden typ wartości dominuje nad pozostałymi/, postawa celowości-

wa zaś sprzyja mieszanemu systemowi wartości /brak wybijającej się wartości naczelnej/²⁷, to w przypadku badanej młodzieży płockiej zależność ta nie potwierdza się. Szczęście rodzinne i treści z nim związane jako wartości wybijające się ponad inne charakteryzują niemal w jednakowym stopniu osoby o orientacjach zasadniczych i celowościowych. Występujące nieznaczne różnice w sferze pozostałych wartości nie wskazują na odmienność jakościową uznawanych systemów wartości.

Postępująca szybka zmienność sytuacji społecznych wymaga poszukiwania coraz to nowych rozwiązań i reguł postępowania lepiej dostosowanych do nowych sytuacji. W warunkach zmian społeczno-kulturalnych następuje proces wypierania orientacji zasadniczych przez orientacje celowościowo-instrumentalne. Na tej drodze młodzież płocka jest dość zaangażowana, jednak daleko jeszcze do ukrytego czy nadciągającego nieuchronnie sceptycyzmu lub nihilizmu moralnego, burzenia wszelkich stałych kryteriów moralnych lub akceptowania tylko tych kryteriów oceny, które sama jednostka uzna za słuszne. Postawy społeczno-moralne badanej młodzieży są zdominowane przez różne formy kompromisów moralnych. Sama młodzież nie jest skłonna do akceptowania uniwersalnych recept ważnych dla wszelkich możliwych sytuacji i stosowanych w standardowy sposób.

Skłonność do relatywizowania ocen może słabnąć w miarę dalszego narastania doświadczeń życiowych, krytycyzmu wobec własnego postępowania, samodzielnego formułowania norm i wartości, uświadomienia sobie sensu i znaczenia zasad moralnych. Relatywizm sytuacyjny okresu młodzieńczego przekształca się niejednokrotnie w umiarkowany rygoryzm wieku dojrzałego, a nawet w nową formę pryncypializmu polegającą na uznaniu określonych norm moralnych jako drogowskazów postępowania oraz przestrzegania ich niezależnie od wpływów i nacisków środowiska społecznego /moralność autonomiczna i konsekwentna/. Ocena moralna na tym etapie rozwoju osobowościowego wynika zarówno z przyjętych i wewnętrznie akceptowanych zasad o charakterze ogólnym, jak i na podstawie przewidywanych skutków podjętych działań /refleksje nad następstwami określonych decyzji/.

Ważne jest natomiast to, co wynika z przeprowadzonych analiz, że nachylenie relatywistyczne części młodzieży nie oznacza jakichś istotniejszych odchyżeń w zakresie stosunku do tradycji moralnej i wartości od postaw młodzieży preferującej posłuszeństwo zasadom moralnym. Istniejące różnice są nieznaczne i nie wskazują na jakąś odmienność natury jakościowej. Zaznaczające się modyfikacje wartości pozwalają mówić raczej o równoważnym niż zróżnicowanym traktowaniu spraw ważnych dla młodego pokolenia płocezan. Być może należałoby w przyszłych badaniach dobrać bardziej subtelne wskaźniki rozróżniające zasadniczość i celowościowość, kompromisowość i pragmatyzm oraz skorelować typy postaw moralnych z orientacjami wartościującymi.

W praktyce wychowawczej istnieje możliwość przewyższenia zarówno absolutyzmu, jak i relatywizmu moralnego, pryncypializmu moralnego, jak i kazuistycznego traktowania ocen i norm. Nie należy tylko ograniczać się w oddziaływaniu wychowawczym do przekazywania wiedzy o zasadach moralnych, lecz trzeba przede wszystkim kształtować racjonalne rozumienie sensu tych zasad, upowszechniać nie etykę zewnętrznego posłuszeństwa ogólnym zasadom, lecz etykę "wewnętrznej postawy" nakierowaną na osobową inicjatywę i odpowiedzialność /tzw. wewnętrzny cenzor/. Wreszcie należy uczyć krytycznego oceniania każdorazowego konkretnego układu sytuacji, przewidywania następstw różnych czynów, samokontroli i poczucia moralnej odpowiedzialności.

Ważne jest w końcu to, że zarówno w nastawienia zasadnicze, jak i celowościowe młodzieży można "wdrukować" godne szacunku i pożądania wartości oraz postawy aprobujące w znacznej mierze tradycje moralne społeczeństwa polskiego. Świadectwo socjologiczne, jakkolwiek ani w pełni dokładne, ani kompletne, nie powinno być zignorowane. Wychowawca zaś może rozszyfrować do końca zawartość treściową deklarowanej wierności zasadom lub niechęci do ogólnych zasad moralnych. W opisywanych badaniach empirycznych udało się to uczynić tylko częściowo.

PRZYPISY

¹ A. Podgórecki, M. Łoś, J. Kurczewski, J. Kwaśniewski, Założenia i podstawowe hipotezy badań dotyczących niektórych postaw moral-

nych i prawnych, "Etyka", 2:1967, s. 55-56.

² Tamże, s. 56.

³ J. M a r i a ń s k i, Współzależność postaw religijnych i społeczno-moralnych młodzieży, w: Religia i życie społeczne, pod red. W. Zdaniewicza, Poznań-Warszawa 1983, s. 118-119.

⁴ W społeczeństwie zachodnioniemieckim na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych dokonała się znamienna ewolucja, którą można zobrazować w formule jako odchylenie od "wartości-obowiązku" do "wartości-samorealizacji". H. K l a g e s, Wertwandel: Chancen der Synthese von Pflicht- und Selbstentfaltungswerten, w: Bericht der Kommission "Zukunftsperspektiven gesellschaftlicher Entwicklungen", Baden-Württemberg 1983, s. 39.

⁵ I. I s t e r o w i c z, Postawy współczesnej młodzieży wobec rzeczywistości na podstawie obrazu siebie. Psychologia różnicowa wieku dorastania i młodości, Kraków 1976, s. 163.

⁶ K. H. H i l l m a n n, Wertezerfall und Aufgabe einer Neuorientierung in einer Zeit der Umweltkrise, w: Wertwandel und gesellschaftlicher Wandel, hrsg. von H. Klages u. P. Kmieciak, Frankfurt-New York 1979, s. 625.

⁷ J. S z a c k i, Tradycja i współczesność /opracowanie wyników ankiety/, Warszawa 1973.

⁸ Z. S z a w a r s k i, Zarys socjalistycznej moralności, Warszawa 1981, s. 81.

⁹ Elementarne pojęcia socjologii, Warszawa 1970, s. 97-98.

¹⁰ M. F r i t z h a n d, Wartości a fakty, Warszawa 1982, s. 16.

¹¹ S. N o w a k, Wartości i postawy społeczne, w: Systemy wartości a wzory konsumpcji społeczeństwa polskiego, praca zbiorowa, Warszawa 1980, s. 296.

¹² D. D o b r o w o l s k a, Wartość pracy zawodowej dla jednostki a zróżnicowanie społeczno-zawodowe, w: Systemy wartości w środowisku pracy, pod red. X. Gliszczynskiej, Warszawa 1982, s. 7.

¹³ Wśród młodych robotników płockich z 1973 r. wybrano wartości godne starań w życiu w następujący sposób: życie w dostatku /44,9%/, ciche i spokojne życie rodzinne /38,6%/, ciekawa praca /20,5%/, fachowość i sumienność w pracy /19,4%/, osiągnięcia twórcze i zdobywanie wiedzy /18,9%/, czas na rozwój i podróże /16,5%/, walka o słuszne sprawy nawet z narażeniem własnych interesów /15,2%/, stanowisko kierownicze /1,0%/. E. P r z y b y ł a - P i w k o, Aspiracje i postawy społeczno-zawodowe młodych robotników przemysłowych, Warszawa 1983, s. 56.

¹⁴ Wartość "utrzymanie pokoju" jawi się na czele

cenionych spraw przez katolików i protestantów w RFN. A. F e i g e, Erfahrungen mit Kirche. Daten und Analysen einer empirischen Untersuchung über Beziehungen und Einstellungen Junger Erwachsener zur Kirche, Hannover 1982, s. 116-117.

15 W. W i ś n i e w s k i, Pojęcie i miejsce wykształcenia w świadomości społeczeństwa polskiego, "Studia Socjologiczne", 1978 nr 3, s. 211.

16 Z. Z i e m b i ń s k i, "Sens życia" a system wartości, "Studia Filozoficzne", 1981 nr 4, s. 80.

17 T. K o c o w s k i, Potrzeby człowieka. Koncepcja systemowa, Wrocław 1982, s. 305.

18 P. K m i e c i a k, Weststrukturen und Wertwandel in der Bundesrepublik Deutschland. Grundlagen einer interdisziplinären empirischen Wertforschung mit einer Sekundäranalyse von Umfragedaten, Göttingen 1976, s. 288.

19 E. K l i m o w i c z, Współczesna etyka bułgarska, "Etyka", 19:1981, s. 217.

20 T. T o m a s z e w s k i, Z pogranicza psychologii i pedagogiki, Warszawa 1970, s. 220-221.

21 A. P o d g ó r e c k i, Osobowość Polaka i struktura społeczna, "Odra", 16:1976, nr 2, s. 9-10.

22 A. P o d g ó r e c k i, Co to jest ludzkość? "Więź", 19:1976, nr 5, s. 17.

23 T. K o c o w s k i, Co cenimy najbardziej? Dobro ogółu a wartości osobiste, "Odra", 17:1977, nr 3, s. 21-27.

24 N o w a k, dz.cyt., s. 277-278.

25 W grupie badanych w 1976 r. warszawiaków 91,2% wyrażało silną aprobatę dla narażania własnego życia celem ratowania innych. J. K w a ś n i e w s k i, Postawy mieszkańców Warszawy wobec zachowań odbiegających od norm społecznych, w: Konflikt i przystosowanie, "Prace Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego", t. 4, Warszawa 1979, s. 136.

26 K. K i c i ń s k i, J. K u r c z e w s k i, Poglądy etyczne młodego pokolenia Polaków, Warszawa 1977, s. 71.

27 L. D y c z e w s k i, System wartości w świadomości młodego pokolenia, "Roczniki Nauk Społecznych", 8:1980, s. 267. Wśród poszczególnych sfer życia ocenianych według ważności przez ludność zachodniemiecką rodzina zajmuje z reguły miejsce najwyższe. T. B a r g e l, Überlegungen und Materialien zu Wertdisparitäten und Wertwandel in der BRD, w: Wertwandel und gesellschaftlicher Wandel, s. 154-158.

PRINZIPIELLE UND ZWECKMÄSSIGKEITSHALTUNGEN UND DIE VON
JUGENDLICHEN VERTRETENEN WERTE /AM BEISPIEL DER SCHUL-
UND STUDENTISCHEN JUGEND IN PŁOCK/

Z u s a m m e n f a s s u n g

In den bisherigen soziologischen Untersuchungen wurde die Differenzierung der vertretenen Werte und Wertungsorientierungen nach Geschlecht, Alter, Zivilstand, Bildungsgrad, Beruf, soziale Herkunft, Religiosität, Persönlichkeitseigenschaften u.dgl. aufgezeigt. In den vorliegenden Analysen nimmt der Autor das Problem der Auswirkung der globalen sittlichen Haltungen /prinzipielle, kompromisslerische, zweckbestimmte und unentschlossene/ auf die von der Jugend vertretenen Werte in Angriff. Diese Werte werden auf vier Ebenen aufgezeigt: die sittliche Tradition als Wert, alltägliche Werte, dem Leben einen Sinn gebende Werte sowie feierliche /definitive/ Werte. Die empirische Grundlage des Artikels bilden Untersuchungen von 1981 unter 667 höhere als die Grundschulen besuchenden Schülern und Schülerinnen in Płock sowie Studenten der Płocker Filiale der Warschauer Technischen Hochschule.

Hinsichtlich der meisten Meinungen, Ansichten und Haltungen den Werten gegenüber wurden keine wesentlichen Unterschiede zwischen der untersuchten Jugendgruppe, die sich durch eine gewisse ethische Kompromisslosigkeit auszeichnet /prinzipielle Haltungen/, und den Jugendlichen mit relativistisch-instrumental-pragmatischen Tendenzen /Zweckmässigkeitshaltungen/ festgestellt. Nichtsdestotrotz sind die Personen mit prinzipiellen Haltungen, was um so stärker betont werden muss, etwas mehr auf die individuellen und familiären Werte konzentriert als die Personen mit pragmatischen und zweckbestimmten Einstellungen, während sich die Situation in Bezug auf die Ziele mit gesellschaftlichem Charakter umgekehrt verhält. Ihnen neigen sich mehr die Personen mit pragmatischen und zweckbestimmten Einstellungen zu. Die Jugendlichen mit Kompromisshaltungen stehen denen mit Zweckmässigkeitshaltungen recht nahe.

Wichtig ist jedoch, was sich aus den durchgeführten empirischen Analysen ergibt, dass die relativistische Geneigtheit eines Teils der Jugendlichen keine wesentlicheren Abweichungen im Bereich der Einstellung zur sittlichen Tradition und zu den Werten bedeutet, wenn man sie mit den Haltungen der Jugendlichen vergleicht, die dem Gehorsam gegenüber den sittlichen Prinzipien den Vorrang geben. Die bestehenden Unterschiede sind unbedeutend und weisen nicht auf eine Andersartigkeit qualitativer Natur hin. Die sich abzeichnenden Modifikationen der Werte erlauben eher von einer gleichartigen als von einer differenzierten Behandlung der für die junge Generation von Płock wichtigen Angelegenheiten zu sprechen.

Die Korrelation der prinzipiellen, kompromisslerischen und zweckbestimmten Haltungen /unabhängige Variable/ und der von den Jugendlichen vertretenen Werte /abhängige Variable/ ist interessant vom theoretischen wie vom praktischen Gesichtspunkt her: vom theoretischen, weil sie die inneren Zusammenhänge, Verbindungen und Konfigurationen der sittlichen Haltungen untereinander festzustellen erlaubt; vom praktischen, weil sie alternativorientierte Erziehungsprobleme berührt: Absolutisierung oder Relativisierung der Prinzipien, Prinzipialismus oder Toleranz, Primat strikter Prinzipien oder

Effektivität des Handelns, gegenständliche oder subjektive Ethik. Wichtig ist am Ende dieses, da man sowohl in die prinzipiellen als auch in die Zweckmäßigkeitshaltungen der Jugendlichen Werte, die achtens- und erstrebenswert sind, sowie Haltungen, die in beträchtlichem Masse die sittlichen Traditionen der polnischen Gesellschaft approbieren, "eindrucken" kann.